

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

Yıl : 1994

Sayı : 1

HOCA AHMET YESEVÎ VE TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ YERİ*

Prof.Dr.İsmail YAKIT**

I- Hayatı (1093 (?) - 1166)

Sûfi şair ve tarikat kurucusu sıfatı ile Türklerin manevi hayatı üzerinde asırlarca müessir olmuş bu büyük şahsiyetin gerçek hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Onun büyüklüğünü ve kerametlerini konu edinen ve halkın muhayyilesiyle gittikçe zenginleşen menkabeler zinciri içinde, onun gerçek hayatını tesbit edip ortaya çıkarmak cidden güçtür. Gerek kendisinin "Hikmetler" inden, gerekse hayatını ele alan kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Yesevî, M. XI. asrın ikinci yarısında Batı Türkistan'ın şimdiki Çimkent şehrinin yakınındaki Sayram kasabasında doğmuştur (M.1093 (?)). Babası devrinin tasavvuf erbabının önde gelen simalarından olan Şeyh İbrahim'dir. Yesevî, 7 yaşında babasını kaybeder ve kız kardeşi (ablası) ile yakınlarının yanına, Yesi şehrine gelip yerleşirler. Türk menkabelerine göre bu Yesi şehri meşhur Oğuzhan'ın başkenti olarak gösterilir ve o sıralarda orada Arslan Baba adlı meşhur bir Türk mürşidi yaşamakta ve onun tasavvuf geleneği devam etmekteydi. Ahmet, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra Maverâünnehr diyarının ünlü İslâm merkezi olan Buhara'ya gelir. Buhara, o zamanlar Karahanlılar'ın hakimiyeti altındaydı. Burada devrinin en ünlü âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisap eder. Hemedânî'den çok istifade eden Yesevî onunla birlikte çok yer gezer. Bilahare Hemedânî'nin üçüncü halifesi olur ve Buhara'dan şeyhin yerine geçer ve ondan aldığı manevi bir işaretle tekrar Yesi'ye döner ve tasavvufi hayatını orada sürdürür. Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu olmuşsa da, çocukken vefat

* Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu tebliği 12.06.1993, (Abant İzzet Baysal Üniversitesi) Bu tebliğ aynı zamanda Süleyman Demirel Üniversitesi Açılış Kültür Faaliyetleri çerçevesinde 04.10.1994 günü Isparta Kültür Sarayı'nda konferans olarak da verilmiştir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

ettiğinden zürriyeti kızı Gevher Şehnaz'dan devam etmiştir. M.1166 yılında vefat eden¹ Yesevî'nin mezarı üzerindeki türbe, XIV. asırda Timur tarafından yeniden muhteşem bir şekilde yaptırılmış ve inşaatı 2 yıl sürmüştür. Timur'un yenilmezliğinin, Ahmet Yesevî'ye gösterdiği bu hürmetten dolayı olduğu inancı Türkistan halkı arasında hâlâ yaygın olan bir inançtır. Vaktiyle pek çok Özbek ve Kazak zenginleri daha sağlıklarında türbe yakınlarında bir parça toprak alıp, vefatlarında oraya gömülmek için âdeta yarışmışlardır. Böylece türbesinin civarı bir mezarlık haline getirilmişti. Tarihte kendilerini Ahmet Yesevî'nin zürriyetinden geldiklerini iddia eden pek çok ünlü vardır. Özellikle Semerkantlı Şeyh Zekeriya; Üsküplü Şair Ata, Evliya Çelebi; Hafız Ahmed Yesevî-i Nakşebendî (17. Asır) bunlardandır.

II - İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Yesevî'nin etrafında toplananlar, İslamiyet'e yeni fakat çok kuvvetli ve samimi rabitalarla bağlanan göçebe Türkler idi. Dervişlik ve tasavvuf âdâbını onlara telkin etti. "Pîr-i Türkistan" lakâbıyla 9 asırdan beri şöhretini sürdürmekte olan Ahmet Yesevî, nüfuzu, düşünceleri ve etkileri ile sadece Türkistan'da kalmamış, bütün Türk illerinin ortak manevi bir lideri olarak hüviyetini hâlâ muhafaza etmekte, türbesi bütün Türk illerinin ortak mukaddes mekanı olarak kabul edilmektedir. Bu hususiyet, onun ilmî ve edebî şahsiyetinin yanısıra, tasavvufî eğitim ve irşadındaki büyük başarısı ile fikir ve düşünceleri tespit ettiği üniversal ilkelerde aranmalıdır. Zaten bu özellikleri ile o, Türk-İslâm şuurunun iki büyük mimarından biri olarak tarihe geçmiştir (Diğeri İmam Mâturidî'dir). Burada biz, gerek hakkında yapılan çalışmalara, gerekse tarafımızdan yapılan araştırmalara dayanarak onun ilmî ve edebî vec-hesini, din ve tasavvuf anlayışını, etkilerini ve mesajlarını maddeler halinde vermeye çalışacağız.

1 "Hazinetü'l-Esfiya" da Gulam Muhammed, Yesevî'nin vefat tarihini şu şekilde belirtmiştir:

Niz Ahmed kâşif-i Hakk kun rakam

Hem bigu Ahmed veli-i cenneti

"Ahmed kâşif-i Hakk (Hakk sınırlarını açan Ahmed) ebced hesabıyla H.562=M.1166 eder. احمد كاشف حق

"Ahmed veli-i cenneti (Ahmed cennetin velisidir) ebced hesabıyla H.562=M.1166 eder. احمد ولي جنتى

Gerek “Divân-ı Hikmet” adlı eseri, gerekse kendisinden bahseden kaynaklar tarandığında Hoca Ahmet Yesevî karşımıza bazen mutasavvıf bazen din bilgini , bazen şair, bazen nasihatçı ve bazen de melâmet kisvesiyle çıkar. Bütün bu vechelerin tek ve değişmez tarafı eğitimciliğidir. İnsanı eğitmeyi ve onun mükemmel bir varlık haline gelmesi için bilgi ve birtakım beceriler kazanması yolunda yönlendirmeyi gaye edinmektedir.

Arapça ve Farsçaya derin vukûfuna rağmen “Hikmet”lerini Türkçe ifade eden Yesevî, yaşadığı cemiyetten kendini ayrı görmeyen çok kültürlü bir kişidir. O’na göre cemiyete düşünceleriyle yön verenler, yaşayışlarıyla da örnek olmalıydılar.

Allah-kâinat ve insan ilişkilerini herkesin anlayabileceği bir şekilde izah etmesini bilmiş ve şiirin teshir edici uslûbu içinde onu yoğurmuştur.

Yesevî bir tasavvuf adamıdır ama, millî unsurlarla İslâmî unsurları yoğurmuş, bir diğer tabirle, dinî hükümlerle tasavvufu dost etmeyi bilmiştir. O’na göre dine dayanmayan bir tarikat bâtıldır.

Yesevî bir misyon adamıdır. İslâm’a zararlı cereyanlarla mücadele etmiş ve onlara karşı cephe almıştır. Ehl-i sünnet akîdesinin Orta Asya’da yayılması onun sayesinde olmuş hatta Türklerin sünnî oluşunda İslâmiyet’i millî bir perspektife göre yorumlamada Yesevî’nin payı büyüktür.

Yesevî bir ahlakçıdır. Bir İslâm ahlakçısıdır. Onun bu konudaki görüşleri: Haddini bilmek, Allah’a ve insana saygı duymak ve geniş hoşgörü altında toplanabilir.

Yesevî, gurur, kibir ve riya gibi menfî sıfatları insana hiç yakıştıramaz. İnsan ne yaparsa yapsın sınırlı bir güce sahiptir. Başkalarını hor görmesi ve gururlanması yersizdir. İnsan mükemmel olmak için çalışmalıdır. Gurur ve kibir mükemmelliğine gölge düşürür. Yaratıcısı ile arasında perde oluşturur. Hikmet’lerinden:

“İnsan odur, fakir olup yolda yatsa,
toprak gibi âlem halkı basıp geçse,
Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa;
kulun kulu, o kul ne diye gururlansın”

Yesevî insan faktörüne bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Alimler ilimlerine, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezse cemiyet çöker, devlet gider. O bu husustan sürekli şikayetçidir.

Yesevî, yardım etmeyi çok seven bir kişidir. Sultan Sencer, kendisine yüklü bir hediyeye göndermiş, o hepsini fakirlere dağıtmıştır. Burada âdeta ünlü Sûfî İbrahim b. Ethem'i örnek almıştır. (İbrahim b. Ethem sûfilerden Şakik Belhî'ye nasılsın diye sorar. Belhî: "Bulunca şükrediyoruz, bulamayınca sabrediyoruz" cevabını verince İbrahim b. Ethem "Onu Horasan köpekleri de yapıyor" diye cevap verir. Bunun üzerine "Ya ne yapmalıyım?" diyen Belhî'ye İbrahim b. Ethem: "Bulunca dağıtacaksın, bulamayınca şükredeceksin" diye cevap verir.)

Yesevî "Allah'ı bilenler nefesine hâkim olanlardır" demektedir. Nefsine hâkim olamayanların Allah ve tasavvuf hakkındaki sözlerinin pek fazla tesiri olmayacağı kanaatindedir.

Yesevî, hayatını helâl lokmayla geçirmiştir. O'na göre, kendinin olmayan veya haketmediği lokmayla haram yollardan beslenenlerin kendilerine olmadığı gibi başkalarına da saygıları yoktur.

Yesevî'ye göre tasavvuf adamının mutlaka bir mesleği ve işi olmalıdır. Marifeti olmayanın kerameti de olmaz görüşündedir. Nitekim kendisi hayatı boyunca bu ilkeye bağlı kalmış, kaşık yontarak geçimini sağlamıştır. O'na göre insan, kim olursa olsun başkasına yük olmamalı ve kendi emeğinin ekmeğini yemelidir. Hikmet'lerinden²:

"Gönül vermez dünyaya, el uzatmaz harama,
Hakk'ı seven âşıklar helâlınden yemişler.
Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkes kuş gibi olup o harama batmışlar. (kerkes=akbaba)
Molla, müftü olanlar, yalan fetva verenler,
Akı kara kılanlar cehenneme girmişler.
Kadı, imam olanlar, haksız dava kılanlar,

2 Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet (Seçmeler)*, Haz. K. Eraslan, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991. Bu çalışmamızda Yesevî'nin hikmetleri için, Eraslan'ın sadeleştirmelerini tercih ettik.

Eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.
Rüşvet alan hâkimler, haram alıp yiyenler,
Parmagını dişleyip korkup durup kalmışlar.

..” (s.335 E. neşri)

III - Tasavvuf Anlayışının Ana İlkeleri

Ahmed Yesevî'nin tasavvuf anlayışı, O'nun Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlılığıyla izah edilebilir. Gerçekten O, dinin emir ve nehiyleri dikkate alınmadan yürütül-
mek istenen bir tasavvuf anlayışını tamamen reddeder.

Bu hususu Hikmet'lerinde şöyle anlatır:

“Tarikata şeriatsız girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu pîrsiz dava kılanların
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.

Tarikata siyasetli mürşit gerek,
O mürşide itikatlı mürit gerek,
Hizmet kılıp pîr rızasını bulmak gerek
Böyle âşık Hakk'tan nasip alır imiş” (s.217)

Yesevî'ye göre insan kendi başına hakikati bulamaz, o yolda tam anlamıyla yürüyemez. Sürekli nefsin desiseleri ve irade zaafiyetiyle karşı karşıya kalır. Bu bakımdan bir “pîr”e, bir “mürşid”e bir “manevî yol gösterici”ye ihtiyaç vardır. Güçlü ve kâmil bir mürşide intisap etmelidir demektedir.

“Mürşidlerin hizmetini kıl ihtiyar;
Kendiliğinden yola girdim, deme zinhar;
İyi bilsen, tarikatın tehlikesi var;
Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar. (s.173).

İslâm tasavvufunun her bir ekolünde olduğu gibi Yesevîlik'te de “nefs terbiyesi” önemli bir hususiyettir. Her türlü ahlakî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hakk yolundan alıkoyar. Onu terbiye etmek, ahlakî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Yesevî'ye göre akıllı insan, nefsinin peşinde

koşan değil onun isteklerini kontrol altına alan ve onu ahlâkî pisliklerden arıttır. Yesevî'yi dinliyoruz:

“Nefsin sana bakıp dursan neler demez;
Ağlasan da Allah'a doğru yüz çevirmez;
Ele alsan yaban kuş gibi ele konmaz;
Ele alıp gece uykusunu kıl sen bîdar

Nefs yoluna giren kişi rüsva olur;
Yoldan azıp gezip tozan şaşkın olur;
Yatsa kalksa, şeytan ile yoldaş olur;
Nefsi tep sen, nefsi tep sen, ey bed-kirdar.

Nefsin seni son deminde geda kılar;
Din evini yağmalayıp harap kılar;
Öldüğünde imanından cüda kılar;
Akıllı isen, pis nefisten ol sen bîzar” (s.152-153)

İslâm tasavvufunun en önemli motiflerinden biri olan “Aşk” motifi, Divan-ı Hikmet’inde sıkça rastladığımız ve Yesevî’nin tasavvuf anlayışını üzerinde odaklaştırdığı bir motiftir. Aslına bakılırsa Yesevî, bir “aşk” adamıdır. Aşkın objesine dikkatimizi çeken Yesevî, Allah ve Resulüne olan aşkı savunmuştur. Aşk ona göre, tıpkı iman gibi, Allah’ın insanlara bir lütfudur. Bu lütfu mazhar olanların içi aydın olup, nefisleri her türlü pislikten arınmıştır. İnsan ancak ilâhî aşk ile benliğinden sıyrılıp Hakk’a kavuşabilir. Benliği ortadan kaldıran aşktır. Aşk ikiliği yok eder. Bu kadar yüce bir ikisire sahip olan aşk, Yesevî’ye göre aynı zamanda devası olmayan bir derttir. Tahammülü zordur. Gerçek âşık, mihnetlere göğüs geren, onları zevk edinen, Allah için göz yaşını dökendir. Aşk konusundaki bazı Hikmetleri şöyledir:

“...
Aşkı değse, kavurup yandırır canı, teni;
Aşkı değse, viran kılar ‘ben’ fikrini;
Aşk olmasa tanımak olmaz Mevlâm seni;
Her ne kılsa, aşk kıl sen Perverdigâr

...
Hâs aşkını göster bana, şükr edeyim;
Bıçkı konsa, Zekeriyya gibi zikr edeyim;
Eyyub gibi belâsına sabr edeyim;
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr.

Cilve kıl sen, deli kıl sen, şeydâ kıl sen;
Mecnun kıl sen, insanlara rûsva kıl sen;
Mum gösterip pervane gibi kor ateş kıl sen;
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr.

Aşk derdini talep kıldım dermanı yok;
Aşk yolunda can verenin hüsrâmı yok;
Bu yollarda can vermese, imkâmı yok;
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr.

...
Aşk pazarı ulu pazar, sûdâ haramı;
Âşıklara senden başka kavga haramı;
Aşk yoluna girenlere dünya haramı;
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr.

...
Kul Hâce Ahmed, aşktan katı belâ olmaz;
Merhem sürme aşk derdine deva olmaz;
Göz yaşından başka kimse şahit olmaz;
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr. (s.155-157)

Divan-Hikmet'in başka bir yerinde gerçek âşıkların vasfını veziz bir şekilde şöyle ifade eder:

“Gerçek âşıklar dâim diri, ölücü değil;
Ruhları da yer altına girici değil;
Zâhid, âbid bu mânâyı bilici değil;
Gerçek âşıklar insanların Hızr'ı olur.

...
Aşk zerresi kime düşse, nâlân kılar;
Göz yaşını akıtarak umman kılar;
Her ne bulsa, Hakk yoluna ihsan kılar;
Bencillerin düşmanlığı, buğzu olur.” (s.233)

Yesevî birçok hikmetlerinde yalancı âşık ve yalancı sûfilerden serzenişlerde bulunur. Onlara dikkat edilmesi gerektiğini söyler. Gerçek âşıklar, gafletten uyanan, kendini ve Rabbini bilen, Allah'a lâayık bir kul ve Peygamber'e lâayık bir ümmet olan, gönül gözleri açık ve ruhları aydın olan kişilerdir. Ancak böyle bir hal içinde yapılan

ıbadetin bir değeri vardır. Tıpkı Mevlana gibi Yesevî'de ondan çok önce âşıkların ibadetini en makul ibadet olarak görmüştür. (Üç türlü ibadet vardır. Tüccarın, kölenin ve âşıkın ibadeti. Tüccar, cennet için dünyada yatırım yapmak için ibadet eder. Köle, cehennem korkusundan ibadet eder. Âşık, Allah ister ise onu cennete koysun isterse cehenneme atsın, Allah için ibadet eder.)

Yesevî, zikre ve sohbeta önem verir. Sohbet ve zikir meclislerinde kadın-erkek eşitliğini ve beraberliğini gözetmiştir. Ona göre kadının eğitimi erkeğin eğitimi kadar önemlidir. Onlar da ilim, zikir ve sohbet meclislerinden nasiblenmelidirler. Şu hikmeti zikir ve erenlerin sohbeti konusunda bir uyarıdır:

“ ...

Eyâ dostlar, hiç bilmedim ben yolumu;
Saadete bağlamadım ben belimi;
Gaybet sözden hiç almadım ben dilimi;
Cahilliğim beni rüsva kılar dostlar.

Gece gündüz gamsız yürüdüm zikir etmeden;
Cehd kılarak gece gündüz fikr etmeden;
Muhabbetin pazarında kendimi satmadan;
Nefsim benim yüz bin taam diler dostlar.

...

Eyâ gafil, Hak zikrini koyma;
Dünyalıktan bir zerereyi ele alma;
Erenlerin arkasından asla kalma;
Yola giren âhir murad budur dostlar.” (s.170-171)

Yesevî, Divân-ı Hikmet'inde zikre verdiği önem kadar zikrin seher vaktinde yapılmasına da önem verir. Hak yolunun çileli bir yol olduğu, ancak sabrın sonunda ulvî gayeye ulaşılacağı konusu Yesevî'nin hikmetlerinde sıkça rastladığımız hususlardandır.

Yesevî, tefekkür konusuna da büyük önem verir. Mademki insan yaratıcının sanatını ve hikmetini gösteren bir varlıktır. Öyle ise yaratıcının kâinata yayılan tecellisinde, O'nun sanat ve hikmetinin sırlarını, varlıkların yaratılış nedenlerini araştırmalı, düşünmelidir. Bu düşünceyi insan ilkin kendi varlığından başlatmalıdır. Çünkü insan mikrokozmozdur. Küçültülmüş bir kainattır. Hikmet'lerinden:

“Yok idik var olduk, ten yarattı can olduk,
Bir katre sudan bizleri bunda şerif kıldı yâ.
Göz verdi görmek için, akıl verdi bilmek için.
Hak zikrini etmeğe lisan yine verdi yâ.
El verdi tutmağa, ayak verdi yürümeğe,
Nimet verdi yemeğe şükür kılsın diye yâ.”

Yesevî'nin tasavvuf anlayışını temerküz ettirdiği kavramlardan biri “edeb” kavramıdır. “Tarikatın yolu bütün edebdir.” (s.279) derken bunun önemini vurgulamıştır. Tevhidin sırrı bu kavramda yatmakta hatta ilmin ve irfanın özü, “edeb” sözcüğünde toplanmaktadır. Nitekim kendisinden esinlenen Yunus Emre: “İlme ettim talep, illâ edeb, illâ edeb” diyerek aynı önemi göstermiştir. Hatta Mevlâna da edeb konusunda Yesevî ile hem fikirdir:

“Ademoğlunun eğer edebden nasibi yoksa Âdem değildir.
Âdemoğluyula hayvan arasındaki fark edeptir,
Gözünü aç da bak cümle Kelâmullah'a
Kur'an'ın bütün âyetlerinin mânâsı edepten ibarettir.”

Yesevî, Hz. Peygamber'in “Ameller niyetlere göredir...” diye başlayan hadîsine sıkı sıkıya bağlı kalarak, kişinin dünya ve içindekileri ihtiyacından fazlasına sahip olmak için çaba sarfetmesinin ve bütün ömrünü buna vermesinin doğru olmadığına inanır. Çünkü herşey fanidir. Ezeli ve ebedi olan sadece Allah'tır. Fakat insanoğlu bu gerçeği unutup, dünya malı ve şehvet peşinde koşar. Oysa mal-mülk gibi, geçici zevkler gibi ömür de fanidir. Dünya gibi, dünya malının da insana hiç bir faydası yoktur. Maddi şeyler vasıtaadır, gaye değildir. İnsan öbür dünyada bu dünyadaki amellerine göre mükafat ve mücazat görecektir. Öyleyse bu dünya bir imtihan pistidir. Kemalatlara kazanıp, ölümsüz olana yönelme, tevhidin sırrını keşfetme alanıdır.

Yesevî, örnek aldığı Hz. Peygamber'e delicesine âşık ve ona derin bir muhabbet besleyen bir kişidir. O'nun 63 yaşına girince, kendisine yer altında münzevi bir yer yaptırması ve orada yaşaması, onun peygamber sevgisinin tarihte bir başka örneği olmayan tezahürüdür.

Yesevî'nin tasavvuf anlayışının ana ilkelerinden sonuncusu “tezekkür-i mevt” fikridir. Ölümü düşünme fikri dervişleri ahlakî bir

platformun içinde tutar. Davranışlarını kontrol mekanizması gelişir ve her işi sonuna bakarak ona göre başlama alışkanlığı kazanır ki, bu alışkanlık onlarda işlerinde daha az hata yapma imkanı sağlar. Böylece “pişmanım, çok pişman oldum, keşke yapmasaydım, kendimde değildim...” gibi bu gün çok sık duyduğumuz ve her gün gazetelerde okuduğumuz sözleri dervişler söylememek için, daha başından “ölüm”ü düşünerek sonunda bunun hesabını vereceğini bilip, o işi yapıp yapmama kararı verir.

Tezekkür-i mevt fikri, İslâm tasavvufunda, derviş kıyafetlerini de etkilemiş. Dervişlerin sarıkları kefen ölçüsünde bir bezden sarılmaya başlanmıştır. Derviş nerede vefat ederse sarığını açıp kefen yapıyorlar, defn ediyorlar. Bu aynı zamanda, ölüm fikrini zihninde taşıyan derviş ölüm gömleğini de başında taşıyor demektir ki, başta Yesevilik olmak üzere diğer ekollerin de tasvip ettiği bir keyfiyettir.

IV - Katkıları-Etkileri ve Önemi

Buraya kadar Hikmet'lere ve kaynaklara dayanarak Yesevî'nin düşüncelerini ilmî ve edebî şahsiyetini tesbite çalıştık. Şimdi ise onun Türk düşünce tarihindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

Yesevî, Türk töresi ile İslâmî değerlerin kucaklaştığı, karışık kaynaştığı noktada bulunur. İnançlarımıza ve İslâm anlayışımıza millî bir üslûp ve perspektif kazandıran O'dur. Bir diğer ifadeyle, Türk gözlüğüyle İslâmiyeti değerlendiren ve yaşayan bir kişidir. Yesevî bu açıdan bakıldığında, İslamiyeti Türk ruhuna uygun, milli unsurlarla anlayıp yorumlayan bir kimsedir. Arap örfüyle İslâmî değerleri birbirine karıştırıp, bazı örfî hususları İslâmî bir vecibemiş gibi anlayıp anlatanlara mukabil Yesevî, Arap örfüyle İslâmî vecibeleri birbirinden ayırarak Arap örfünden gelen bazı gelenekler yerine Türk örfünü koymuş ve bu perspektif içinde İslâm'ın üniversal ve kuşatıcı mesajına uygun hareket etmiştir. Zira İslâmiyet sadece Arap örfünü değil, bütün örfleri ihata eden üniversal bir dindir. Yesevî, Türkler arasında müslümanlığın yayılmasının en büyük âmilidir. XII. asırdan itibaren İslâmiyetin Türkler arasındaki yayılması dervişleri sayesinde mümkün olmuştur. Eğitim ve öğretim için her yerde medrese ve hocaların bulunmadığı bir dönemde, aşiretler ve göçebeler arasında eğitim, gezgin dervişler sayesinde gerçekleştiriliyordu. Hikmet adını verdiği dini-tasavvufi dörtlükler

ağızdan ağıza, kulaktan kulağa dolaşarak dinî ve ahlâkî bir eğitim gerçekleştiriliyordu. İslâm öncesi Budist, Şamanist ve Maniheist mistik kültür sahaları içinde kalan, Şii İran kültürünün ve Moğol paganizminin yoğun baskısına düşer olan Siriderya, Fergana, Sayram, Taşkent ve Balasagun havalisinde Sünnî İslâm'ın yayılması yukarıda belirtilen tasavvufu ve sözlü hikmet kültürünü esas alan eğitimle gerçekleşmiştir. İran şiiliğinin ve onların kollarından olan Rafiziliğin Türkler arasında yayılmasını Yesevî ve dervişleri önlemiştir. Zaten Yesevîliği günümüze kadar getiren en önemli unsurlardan biri Ahmed Yesevî'nin eğitim ve irşad metodundaki başarısıdır.

Müslümanlığın sadece Türkler arasında değil, Keşmir, Bengladeş de dahil olmak üzere Hind müslümanları, müslümanlıklarını bir anlamda Yesevî'ye borçludurlar. Türkler arasında zararlı inançlara karşı cephe alınması ve doğru müslümanlığın öğretilmesi gayretlerinin uzantısı, Hind coğrafyasını da etkisi altına almış ve onlar da İslâm'la şereflenebilmişlerdir.

Yesevî ve alperenlerinin en büyük katkılarından biri, hiç şüphesiz Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılmasında gerçekleşmiştir. Anadolu'da Yesevîliğin yerleşmesi ve devamını Türk sosyal yapısında en güzel şekilde bir ahlak kuruluşu olan Ahi Evran teşkilatlarında görüyoruz. "Anadolu'nun ihtiyacına göre, mürşit erenler tarafından Taşkent, Buhara, Semerkant gibi Asya'nın ilim, kültür ve sanat merkezlerinden getirilen alp-erenler düzenli ve planlı bir şekilde istihdam ediliyorlardı. Ahi Evran'ın sahip olduğu esnaf loncaları vasıtasıyla da ehl-i tarik, sanatkar ve her türlü sanat sahibi binlerce derviş yetiştiriliyordu...Asya'dan gelen (kolonizatör) Türk dervişleri ve Ahi Evran vasıtasıyla onların ellerinde yetişen gâzi alp-erenler, Anadolu ve Balkanlarda binlerce köy, kasaba ve çeşitli mamûreler tesis etmişlerdir."(T.Yurdu, 73/18-19). Böylece fetihlere müteakip bir Türkleşme ve İslâmlaşma faaliyeti gelişmiştir. Nitekim Anadolu ve Balkanlar'da pek çok Yesevî erenin türbeleri mevcuttur. Özellikle Geyikli Baba, Abdal Musa, Horoz Mehmet Baba, Kademli Baba vs. en meşhur olanlarıdır.

Yesevî, İslâm tasavvufunu Türkçe ifade eden ilk ve etkili sestir. O, millî ve dinî edebiyatımızın ilk büyüğüdür. Yesevî olmasaydı bugün Türklerin nasıl bir dini hüvviyete sahip olacağını ve ortaya nasıl bir tasavvuf anlayışı doğacağını kestirmek çok zordur.

Mübalâğa etmek istemiyorum ama Yesevî "Hikmet" adını verdiği Türkçe tasavvufî şiir geleneğini başlatmamış olsaydı bugün Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli olmazdı. Hoca Ahmed Yesevî'nin "Fakr-nâme"si ile Hacı Bektaş Veli'nin "Makâlât"ını karşılaştıranlar her iki eserin sisteminin aynı olduğunu 4 kapı, 40 makam esasına dayandığını görürler. 40 maddeden oluşan 40 makamın 31 inde aynı, 9 unda farklı ifadelerden doğan farklar vardır. Öyleyse Yesevîlik Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre ilâhîleriyle aynı tema içinde, hatta aynı ifadelerle devam ede gelmiştir.

Her ikisinin divanından alınan şu şiirler bile bu keyfiyetin en güzel karinesidir.

Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inden:

Aşkın kıldı şeydâ beni, cümle âlem bildi beni,
Kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen.

...
Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescit gerek,
Mecnûnlara Leylâ gerek, bana sen gereksin sen.

Gâfillere dünya gerek, âkillere ukbâ gerek,
Vaizlere minber gerek, bana sen gereksin sen.

...
Hâce Ahmed'dir benim adım, dünü günü yanar oldum,
İki cihânda ümidim, bana sen gereksin sen.

Yunus Emre'nin Divan'ından:

Aşkın aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanarım dünü günü, bana seni gerek seni.

...
Sûfilere sohbet gerek, ahîlere ahret gerek
Mecnun'lara Leylâ gerek, bana seni gerek seni.

Yunus çağırırlar adım, gün geçtikçe artar odum
İki cihanda maksûdum, bana seni gerek seni.

Yahya Kemâl, "Ahmed Yesevî'yi iyice incelemek lâzım. Bizim milliyetimiz onda gizlidir" derken az çok haklıydı. Zira Türk düşünce tarihi incelendiğinde, Yesevî'nin edebiyat, kültür, din-tasavvuf ve gelenekler, ırk ve dil ve hatta siyaset sahnesindeki derin ve güçlü nüfuzu günümüze kadar gelmiştir. Türkler vaktiyle gerçek kimliklerini Yesevî modelinde bulmuşlardır. Bugün de aynı modele ihtiyaç duyulmaktadır. Yetmiş yıldır ateizmin ve komünizmin acımasız baskısında kalmış, sadece lafzen müslüman olduklarını hatırlayabilen Orta Asya Türk Dünyası, bugün yeniden bir Yesevî modeline ihtiyaç duymaktadır. Zira, bugün bir yandan İran şovenizmi ile Arap asabiyetine dayalı, özden, ruhtan, gönülden, sevgi ve hoşgörüden uzak, tamamen şekil ve kabuktan ibaret bir din anlayışının girdabında; öte yandan Moskof'un ve Batı'nın sömürü tezgahının tuzağındadır. Vaktiyle Batı'ya, Anadolu'ya Rumeli'ye alp-erenler gönderen Taşkent, Buhara, Semerkant ve bütün Türkistan bugün bizlerden Anadolu Türkünden alp-erenlerini beklemektedir. En azından Yesevî'nin şahsından, O'nun gönül dünyasında, toplayıcı manevi nüfuzu etrafında bizlerden ilgi beklemektedir. (Bkz.T.Yurdu, 73/3-4)

Gerçekten Yesevî, Türk-İslâm şuurunun en büyük lideri, birleştirici ve toplayıcı mürşidi olmaya devam ediyor. Bugün, Türk Dünyasını oluşturan Türk devletleri; Özbekler, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler, Azeriler vs. hepsi Ahmed Yesevî hazretlerinin otoritesini, büyüklüğünü tanır ve O'na inanır. O'nun sevgisi ve yüce şahsiyetinin semsiyesi altında bir Türk Dünyası'nın manevi bütünlüğü oluşturulabilir.

V - Yesevî'den Özdeyişler*

- Kalp kırma, Allah kalp kıranları sevmez.
- İnsanlık kolay değildir. Senlik benliği bırak, adaletli, anlayışlı, samimi ve güvenilir ol.
- İbadet, iyi toplum yaratmak içindir.
- Çalışma, düşünme ibadettir.

Ahmet Yesevî'nin bu özdeyişleri onunla ilgili yayın, konferans ve panellerden derlenmiştir.

-
- Müslüman olmasa da hiç kimseyi incitme.
 - Sevgiyi, saygıyı günlük hayata geçir.
 - Düşmanına iyilik et ve yaptığın iyiliği başa kakma.
 - Kendin muhtaçken başkalarına da ver.
 - Marifeti olmayanın kerameti de olmaz.
 - Güçlüyken, üstünken, kavgadan vazgeç. Kızgınken yumuşak davran, hata yapma.
 - Benlikten geçmeyince tevazu sahibi olamazsın; Tevazu sahibi olamayınca Hakk yoluna giremezsin. Hakk yolunda olmayınca nefsini pâk edemezsin.
 - Gönül gözü parlatmadan yapılan ibadetlerin, ilâhi dergahta pek makbûlü yoktur.
 - Geçici hevesleri, benlik davasını ve egoizmi bırak. Bunlar Hakk yolunun tuzaklarıdır.
 - İnsanın en büyük zaafı, kendi kadrini bilmeyişi, benlik kılıp iyilere değer vermeyiştir.
 - Yalancılar Hz.Muhammed'in ümmetinden değildirler. Yalancıya cennet yoktur. Yalan söyleyenler imansız gidenlerden olurlar.
 - Erenlerin yolunda yürümek istersen; halk içinde mütevazi ol. cahillerin sohbetlerinden ve onlarla düşüp kalkmaktan sakın.
 - Aşk sırrını her namerde söyleme, ne kadar yakarsan yak, rüzgarlı yerde çıra yanmaz.
 - Tasavvuf konuşma değil, konuşmama âdâbını öğretir ve insanı edepli yapar.

KAYNAKLAR

- 1-Kaşifî (Hüseyin b. Ali el-Vâiz el-Beyhâkî), *Reşahâtu Aynî'l-Hayat*, İstanbul, 1291 H.
- 2-Köprülü (Ord. Prof. Fuad), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Arısan Matb., Ankara, 1984.
- 3-Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, 26-27 Eylül 1991, Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 183, Ankara, 1992.
- 4-Türk Yurdu, *Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı*, (Sayı 73)'deki muhtelif yazılar. Cilt 13, Eylül 1993, Ankara, 1993, Aynı Dergi, S.67, (s.56-57), C.13, Mart 1993, Ankara 1993.
- 5-Vassâf (Hüseyin), *Sefine-i Evliyâ*, Seha Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul, 1990.
- 6-Yesevî (Ahmet), *Divân-ı Hikmet (Seçmeler)*, Haz. K. Eraslan, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.